

Gabriel, František; Smetana, Jan

Sídelně historické aspekty vzniku města České Lípy

Archaeologia historica. 1980, vol. 5, iss. [1], pp. 131-142

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139297>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Sídelně historické aspekty vzniku města České Lípy

FRANTIŠEK GABRIEL — JAN SMETANA

1. Záměr práce

Při studiu dějin osídlení v rámci dnešního Českolipského okresu je nutno zaujmout stanovisko ke vzájemnému poměru mezi vznikajícími městy a jejich venkovským zázemím. Tento problém vystupuje nejzřetelněji v souvislosti s datováním městských počátků České Lípy, kladených donedávna již do poloviny 13. století (J. V. Šimák, 1938, 713), přestože je tu nutno konstatovat nápadnou absenci dokladů staršího osídlení (J. Smetana, 1979, 587). Markantní rozdíl mezi touto situací a rozvinutými sídelními poměry v okolí jiných vznikajících měst (J. Zemlička, 1978) vybízí ke studiu. Cílem této práce je tedy vymezení možné doby vzniku tohoto města.

2. Základní téze

2.1 Pokus o datování jsme založili na hypotéze, že za nejranější etapu v procesu vzniku středověkých měst je třeba pokládat vytváření trhu, který náležel nejenom k jejich charakteristickým atributům, ale časově dokonce často předcházel jejich formování v institucionálním smyslu (J. Kejř, 1976, 385—386; M. Kučera, 1977, 158; J. Zemlička, 1978, 580—581). Právo trhu je chápáno jako důležitý vývojový stupeň některých míst, která jím byla povyšována nad úroveň obyčejných vsí, i když je třeba mít na paměti, že ne všechny trhy se staly městy v právním slova smyslu. Za doklad jeho existence nebo snah o jeho prosazení proto pokládáme až výskyt termínů *civitas*, *civis*, *oppidum* atd., neboť je jisté, že tak zvaný *ius fori* náležel již v polovině 13. století mezi tři složky, vyznačující jednotlivé lokality jako města i v chápání institucionálním. Jakkoliv vztahy trhu a města byly složitější a rozhodně ne přímočaré, je jisté, že tržní funkce měst doznávala v obecné rovině kvantitativní i kvalitativní růst, stejně jako docházelo k vývoji i v jejich právním postavení a vnitřním životě (J. Kejř, 1979). I když míra tohoto vývoje byla případ od případu různá, společným rysem všech měst se dříve či později stalo zaujetí přiměřené centrální hospodářské role v rámci přirozeného regionu (M. Richter, 1975, 249; J. Kejř, 1976, 386), která byla na různém stupni dána tržní směnou mezi těmito středisky a jejich venkovským zázemím. I tehdy, když vznikající města a městečka měla sama do značné míry agrární charakter, realizovala směnné styky, na nichž se v důsledku vzrůstajícího peněžního hospodaření musel podílet i venkov. Zemědělsky zcela samozásobitelná města ovšem vesměs stejně nebyla, neboť v jejich vývoji již ve 13. století hrála zvláštní roli specializovaná řemeslná výroba (R. Nový, 1973, 95; J. Zemlička, 1979, 121—122).

Jednou z důležitých podmínek pro vznik města byla tedy v každém případě zemědělská výroba, schopná v dostatečné míře zásobovat toto vznikající

centrum. Stejně tak je ovšem nutno respektovat, že vznikající městská řemesla potřebovala zároveň nalézt v tomto zázemí přirozené odbytí alespoň části svých výrobků. Existenční nezbytnost vzájemných směnných styků byla primární a nepochybně také nejobecnější, spontánně působící podmínkou vzniku tržních měst (R. Nový, 1973, 75). Není-li tedy k dispozici dostatek jiných pramenů, může doba, kdy došlo k prokazatelnému zvýšení počtu sídlišť v kolonizované oblasti, naznačovat, samozřejmě pouze v rovině možností, optimální dobu pro formování města v ekonomickém smyslu.

2.2. Studium osídlení je dnes již nemyslitelné bez výsledků archeologie. Výhody, které z této spolupráce vyplývají jsou nepopíratelné, je však třeba si uvědomit potíže se synchronizací historických a hmotných pramenů.

Při předběžné analýze výzkumu v České Lípě—hrncířské čtvrti (F. Gabriel, 1979b) se jasně ukázalo, že keramika na lokalitě je dvojího charakteru. První skupina, podle stratigrafických pozorování starší, je pokračováním slovanské keramiky ve tvaru, výzdobě i technologických vlastnostech, a je proto spojována s vnitřní kolonizací. Konec horizontu v České Lípě—hrncířské čtvrti patří do 13. století, kdy zde náhle začíná výroba nové keramiky, označované jako kolonizační horizont a spojované s vnější kolonizací. V prostředí mimo vlastní výrobní centrum je však třeba připustit výskyt keramiky předkolonizačního horizontu až do počátku 14. století na těch lokalitách, které jsou svými počátky spojeny se starou slovanskou sídelní oblastí. Obyvatelstvo, přicházející z míst mimo tuto oblast, bylo vázáno na jinou tradici a používalo rychle se šířící keramiku kolonizačního horizontu, jejíž první vývojová fáze nepřekročila rok 1330 (F. Gabriel, 1979a). Tento předpoklad sice dovoluje naznačené absolutní datování, je však třeba mít na paměti, že s přibývajícím vědomostmi o vývoji keramiky se absolutní datování keramiky upřesňuje.

Použité archeologické prameny byly získány dvojitým způsobem, výzkumy a sběry. Na sídlech drobných feudálů byl datovací materiál získán sondáží a poskytl poměrně kvalitní soubory (F. Gabriel, 1974). Zaniklé obce byly ověřovány sběry, často za velmi nevýhodných vegetačních podmínek. Získaný datovací materiál není příliš kvalitní. Proto bylo třídění keramiky omezeno především na sledování technologických vlastností střepů, což dovoluje pracovat i s materiálem nízké vypovídací hodnoty, který je u sběrů běžný. Dané kritérium třídění ovšem nedovoluje jemnější chronologické dělení horizontů.

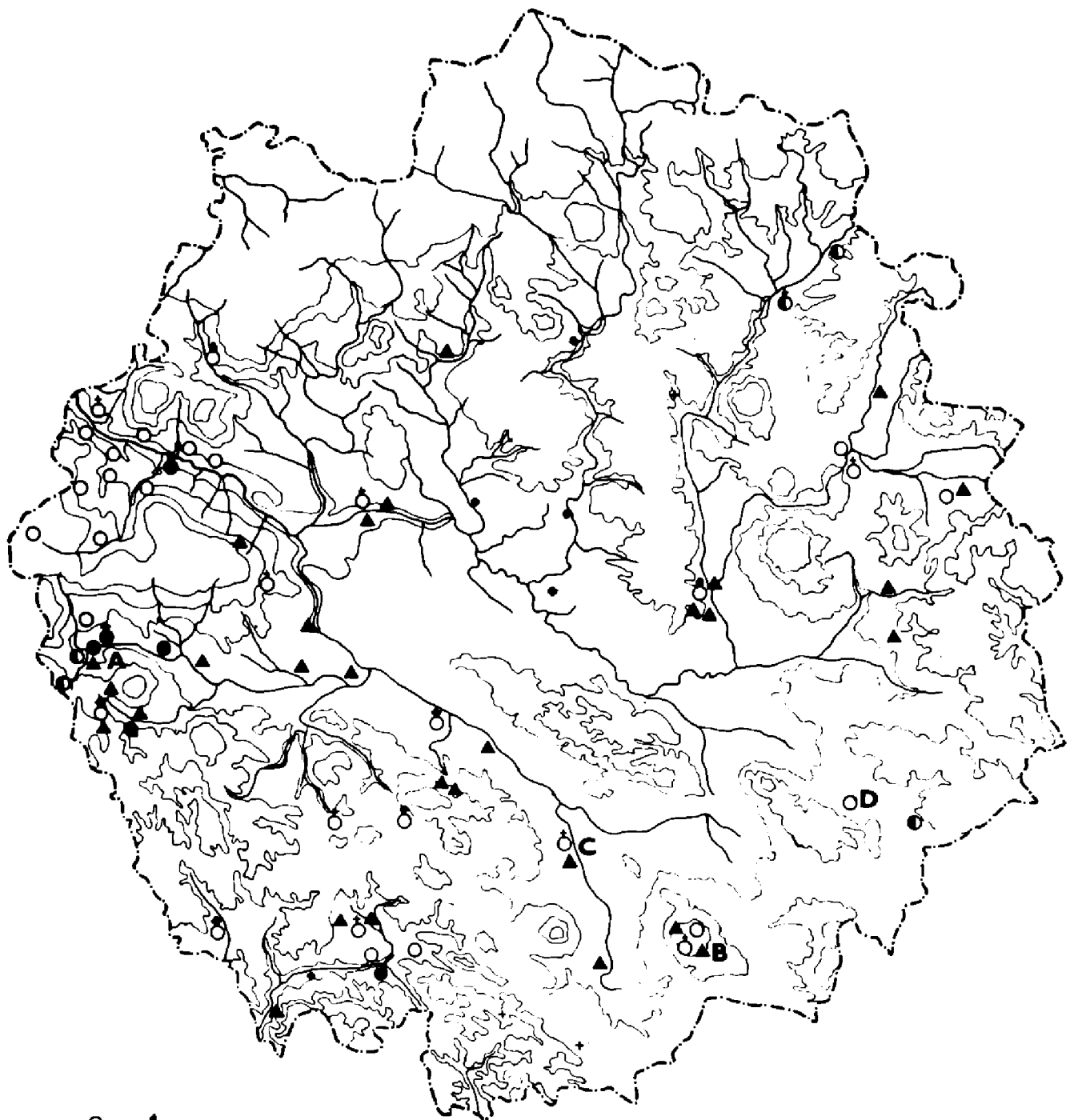
3. Ověření téze

Nosnost hypotézy (viz 2.1) jsme ověřili na těch městech regionu, která vystupují v písemných pramenech dříve, nežli Česká Lípa, se zvláštním přihlédnutím k vývoji sídelních poměrů v jejich okolí (obr. 1).

3.1. Kravaře

Počátky Kravař jako města náleží podle dosavadního stavu vědomostí do počátku šedesátých let 13. století, když se již předtím staly určitým střediskem celé oblasti, získávané postupně doksanským klášterem. Její vytváření i přetváření je poměrně dobře možno sledovat na postupném získávání klášterních majetků v těchto končinách, probíhajícím již od začátku poslední čtvrtiny 12. století (J. Pražák, 1955; J. Kejř, 1979, 238).

V té době se síť osad omezovala na bezprostřední okolí Bobřího potoka, popřípadě jeho jižního přítoku, Litického potoka. Právě v prostoru dnešních Kravař je možno sledovat určitou kumulaci drobných sídlišť. Vedle osady

- 1
- 2
- 3
- ▲ 4
- + 5
- 6

0 5 10 k

Obr. 1. Historické osídlení okresu Česká Lípa do roku 1300.

1 Osady uváděné v písemných pramenech do r. 1300. – 2 Osady uváděné v písemných pramenech do r. 1250 – 3 Osady uváděné v písemných pramenech do r. 1200. – 4 Archeologické lokality s keramikou předkolonizačního horizontu. – 5 Patrocinia převažující v letech 1150–1300. – 6 Patrocinia převažující do r. 1150. – Kreslila J. Klímová.

s tímto názvem zde podle listiny z let 1175—8 existoval ještě dvůr Radoušov a podle dokladu z roku 1226 je sem třeba klást i zanedlouho zaniklou ves Vito-slavice¹ (J. Pražák 1955, 197—9; F. Roubík, 1959, 86). Charakter ostatního prostoru je zcela zřetelně naznačen údaji citovaných listin, které vedle uvedených lokalit, zmiňují už pouze Týnec, později zaniklou ves na dnešní křižovatce cest z Úštěku do Kravař a z Kozojed do Blíževedel (J. V. Šimák, 1921, 171; F. Roubík, 1959, 86; M. Zápotocký, 1973, 19) a Stvolínky, náležející ovšem k jinému újezdu (CDB I, 324). Jinak vymezují celé rozsáhlé území odtud až na sever k Ploučnici jako *tota silva*, popřípadě *omni silva* (J. Pražák, 1955, 197).

Jižně od Bobřího potoka, za mírnou terénní vlnou, existovala ves Stranné, zmíněná v textu B tzv. zakládací listiny litoměřické kapituly, která v příslušné pasáži odráží situaci sedmdesátých let 12. století (CDB I, č. 55; Z. Kristen, 1961, 85). Mladohradištní sídliště tu zmiňují bez bližších údajů R. Turek (1958, 134, 137) a M. Zápotocký (1977, 542). Lokalizace byla proto ověřena povrchovým sběrem, který vymezil dvě polohy, z nichž jedna nevyklučuje možnost opevnění (F. Gabriel, 1979c).

Povrchovým sběrem byla zjištěna i zaniklá ves s předkolonizační keramikou, západně od vrchu Ronova (F. Gabriel, 1979 d). Do této polohy bývá umisťována zaniklá ves Jirgendorf, zmiňovaná ale až roku 1548 (J. V. Šimák, 1921; F. Roubík, 1959, 85). Již pro předkolonizační období dokládá zjišťovací archeologický výzkum osídlení také na hrádku Hřidelíku u Blíževedel (F. Gabriel, 1979a). Nedaleko od Stvolínek zjistil pak J. Svoboda (1979, 75) předkolonizační osídlení v poloze, spojované se zaniklou vsí a vladyckým sídlem Dolany (A. Sedláček, 1886, 107—108; E. Korb, 1909, 207; F. Hantschel, 1911, 834; F. Roubík, 1959, 95; F. Gabriel, 1979e).

Hornatý a zalesněný terén severně od Bobřího potoka, dosahující téměř 600 m nadmořské výšky, nebyl tehdy ještě osídlen. Jeho kolonizace byla hospodářským podnikem doksanského kláštera, provedeným dle všeho z jeho kravařského střediska během třetí čtvrtiny 13. století (J. Pražák, 1955, 188—189). Na jihu bylo území osídlené již v období předkolonizačním vymezeno členitým terénem pískovcových skal. Na západě navazovalo na starší osídlení Úštěcké kotliny (M. Zápotocký, 1977, 542). Takto vymezenou oblast nepřesahují ani patrocinia, charakteristická pro rané období středověkého osídlení, k nimž náleží zasvěcení sv. Klimenta ve Vísce u Kravař² a sv. Václava v Blíževedlech (Z. Boháč, 1973, 384), která navazují na pruh staré vrstvy kostelních titulů, táhnoucí se až sem od Litoměřic.

V okolí Kravař existovalo tedy již před polovinou 13. století poměrně rozsáhlé osídlení, rozšiřující se postupně i do vyšších poloh. Další rozvoj Kravař, kde byla zjištěna určitá kumulace sídlišť i určité momenty střediskového charakteru, za něž je nutno pokládat existenci klášterního dvora, patrně s kostelem sv. Klimenta, které je nutno klást na levý břeh Bobřího potoka (J. V. Šimák, 1938, 710), je proto plně v logice celé sídelní struktury. Tento vývoj ovšem nelze chápat jednorázově. První doklad o fojtovi a měšťanech (*cives*), kteří jsou jmenováni v listině, osvědčující jejich koupi pozemků od doksanského kláštera (CDB V, č. 397), pochází sice už z roku 1263, ale titulatura tohoto právního pořízení rozlišuje mezi nimi a litoměřickými měšťany, kteří jsou označováni kvalitativně vyšším *burgenses* (J. Kejř, 1979, 238), pročež je třeba docenit, že ještě v roce 1273 papežská listina potvrzovala klášteru *villam de Crawar cum foro* (RBM II, č. 824). Termínem *civitas* byly Kravaře označeny až o tři roky později, kdy získaly potvrzení litoměřického městského práva a týdenního trhu (J. Pražák, 1955, 197) a znovu pak roku 1282 (RBM II, č. 1275). Pod tímto termínem je nutno chápat osadu cizích kolonistů, jejichž přítomnost

tu dosvědčují již listiny z let 1263 a 1264 (CDB II, č. 397 a 423), vzniklou s kostelem Panny Marie kolem tržiště trojhranného půdorysu, na pravém břehu Bobřího potoka (J. V. Šimák, 1938, 710).

3.2 Starý Bezděz — Doksy — Bělá

Podle listiny z 22. října 1264 daroval Přemysl Otakar II. lokátorům Konrádovi a Hartwigovi z Kravař sto lánů *de silva nostra in Besdhecz, sita circa aquam dictam Dogs... pro funda civitate in silva iam dicta* (CDB V, č. 423). Celá lokace není ovšem bez problémů, stejně jako její topografie. Uvedený pramen býval dříve považován za zakládací listinu Doks J. Emler v RBM II, č. 463; A. Sedláček, 1895, 10; A. Zycha, 1914, 72; J. V. Šimák, 1938, 752), nověji pak města pod Bezdězem (Z. Fiala, 1951, 188; A. Haas v CIM IV, 1, č. 8; Z. Kalista, 1969, 11—13). Novému městu se podle listiny mělo dostat práva pražského a svobod, kterým se těší ostatní města a městečka v království. Přes tyto výhody a přes to, že od vysazení města si zřejmě mnohé slibovali i lokátoři (J. Kejř, 1979, 239) nebylo původní očekávání zřejmě naplněno. Doksy, jakkoliv jsou uváděny přímo jako *civitas* v listině Václava II. z roku 1293 (RBM II, č. 1634) zůstávaly přesto místem nepatrného významu a k jistému vzestupu tu došlo až ve 14. století, který však rovněž není možno přeceňovat (Z. Kalista, 1969, 13—19). V případě Bezdězu je nutno brát v úvahu, že město, zvané *civitas Besdez* bylo nejdříve znovuvystavěno (*de novo construxit*) (CIM IV, 1, č. 63) a na základě panovníkova souhlasu z roku 1304 (J. V. Šimák, 1938, 757) přeneseno na místo dnešní Bělé pod Bezdězem. Konstituování města v plném smyslu bylo však ukončeno až roku 1337, kdy o tom byla vydána listina (CIM IV, 1, č. 44).

Podnětem k pokusům o vysazení města v této končině, jak se zdá z formulace listiny z roku 1264 o městě zakládaném v lese, nepřiliš osídlené, byla zřejmě snaha panovníka o vytvoření ekonomického protějšku ke hradu Bezdězu, který byl zbudován za Přemysla Otakara II. (A. Sedláček, 1895, 9—10; D. Menclová, 1972, 242).

Jádrem staršího osídlení tu bývala zřejmě osada na úpatí Bezdězu, s kostelem sv. Jiljí, zbudovaným asi v poslední čtvrtině 12. století. U něho byl asi situován dvorec knížecího villica (A. Merhautová, 1971, 95; D. Menclová, 1972, 227). Při zemních pracích u rybníčku v obci byla již před lety nalezena keramika předkolonizačního typu (E. Friedrich, 1935). Předkolonizační keramika pochází i z opevnění na Malém Bezdězu, kde byla získána povrchové sběrem, který tu zachytil též keramiku z přelomu 14. a 15. století (F. Gabriel, 1978).

V době pokusů o vysazení města v těchto končinách se zřejmě hustější osídlení celého okolního regionu teprve dotvářelo. V písemných pramenech je možno již v roce vydání první listiny — tj. v roce 1264 — zachytit vesnici Chlum, vymezující darované lány v rozsáhlém lesním komplexu, táhnoucím se podél Dokežského potoka od jeho pramenů až k ní. Pouze u ní můžeme, kromě samotného Starého Bezdězu, uvažovat o nějakém delším trvání, a to na základě patrocina sv. Jiří (Z. Boháč, 1973, 385). Jinak můžeme do konce 13. století počítat ještě s vesnicí Zbiny *que in theutunice Ludwigsdorf dicitur* (RBM II, č. 1634), kde bylo zřejmě slovanské osídlení překryto osídlením německým. V nedochované listině Václava II., citované v konfirmaci Karla IV. je v okolí jmenováno ještě několik dalších vsí, jejichž názvy však náleží k mladší vrstvě místních jmen. Byly to Skalka, Březovice, Žďár a zaniklý Friedrichsdorf, lokalizovaný mezi Doksy a Skalku (CIM IV, 1, č. 63). Teprve roku 1337, tedy v době dokončení lokace města Nového Bezdězu neboli Bělé, jsou uváděny vsi Bře-

zinka, Plužná, Besedice, Dětel a Dlouhá Doubrava (CIM IV, 1, č. 44). Na základě tohoto přehledu se zdá, že definitivní lokace města pod Bezdězem šla ruku v ruce s dotvářející se strukturou osídlení v okolí.

3.3 Kuřívody

V rozsáhlém hvozdu ve východní části dnešního Českolipska se v dokladu k roku 1279 objevuje město zvané Freistadt (*civitas Vristad*, FRB II, s. 348), kde je zároveň zmiňován kostel sv. Jiří. Německý název tohoto založení se sice objevuje ještě v letech 1293 a 1352, ale poté z pramenů mizí (s výjimkou již ojedinelého dokladu z roku 1407) a je v nich nahrazován latinským překladem *Libera civitas*, který vystupuje zpravidla ve dvojici s českým názvem Kuřívody, s jehož různými variantami se setkáváme od poloviny 14. století (A. Profous, 1957, 594).

Zdá se, že se i v případě Kuřívod jednalo původně o jeden z pokusů panovníka, založit v okolí Bezdězu královské město. Svoji roli při výběru místa mohla sehrát i jeho poloha na staré komunikaci (I. Vávra, 1974, 50). Jakkoliv by však poměrně časně uvedení termínu *civitas* ve spojení s honosně znějícím německým, popřípadě latinským místním jménem mohlo svádět k domněnce o velkém významu, který byl městu při jeho založení přikládán, další vývoj sídliště tomu nenasvědčuje. Ukazuje se naopak, že tento kolonizační podnik nebyl příliš zdařilý. Kolísání místního jména a jeho nahrazení jménem českým, vyznačujícím původně zřejmě pouhou polohu (A. Profous, 1957, 594) je totiž zřejmě odrazem skutečnosti, že němečtí kolonisté chudé město opouštěli (J. V. Šimák, 1938, 755—757; I. Vávra, 1974, 50).³ Jistou indikační hodnotu má v tomto smyslu i doklad z roku 1293, z něhož vyplývá, že zdejší kostel byl až do té doby filiálním k Bezdězu (RBM II, č. 1634). Samotná okolnost, že panovník v roce 1297 postoupil toto město dědičně Hynkovi z Dubé nasvědčuje, že mu nepřikládal již příliš velkou váhu (A. Sedláček, 1895, 26). V pozdějších pramenech je pak charakteristicky označováno jako městečko (*oppidum*), poprvé v roce 1405 (RT II, 15).

V jeho bezprostředním okolí se neseťkáváme se žádnými vesnicemi, které by bylo možno doložit už ve 13. století. Společně v roce 1293 uváděná Krupá (RBM II, č. 1634), vzdálená však asi 7 km přímou čarou, byla v přímém vztahu k Bezdězu. Archeologicky je předkolonizační horizont prokázán pouze na Dubovém vrchu u Svěbořic (J. Waldhauser, 1971, 37) a v poloze Eremitage v lese Zbynsko (AÚ ČSAV, čj. 4599/52). V obou případech se však jedná nepochybně o opevněné polohy. Není náhodné, že J. V. Šimák (1938, 753) přisuzoval k městu vesnice, doložené až mnohem později, neboť pochyboval, že „bylo zakládáno v lesích pouhé město, nemající zemědělského okolí“.

3.4 Zhodnocení

Při srovnání probíraných případů se jeví tři varianty vzniku měst ve vztahu k osídlení.

a) Města, vyvíjející se postupně jako přirozená spádová centra okolního osídlení, které bylo důležitým činitelem při jejich vzniku. Markantním příkladem jsou Kravaře.

b) Města, budovaná nově, bez hustšího staršího osídlení v okolí, které se teprve postupně dotvářelo. Jako příklad je možno uvést snahy o definitivní lokaci města pod Bezdězem.

c) Města, budovaná nově, na území zřejmě neosídleném. V tomto případě však město nepokračovalo ve svém urbanistickém vývoji a ani jeho ekonomická

prosperita nebyla nijak významná, o čemž svědčí mimo jiné i pozdější řídké osídlení v okolí. Dokladem je vývoj Kuřívod.

Hypotézu předloženou v úvodu můžeme přijmout, je ji však třeba rozšířit o možnost, že město vzniká současně s utvářející se sídelní strukturou. I tak studium osídlení v okolí města dovoluje stanovit dolní hranici, před kterou nemělo ekonomické předpoklady pro svůj vznik.

4. Aplikace téze

Počátky města Lípy, označovaného přívlastkem Česká teprve od 17. století (F. J. Zoubek, 1864, 1), nejsou, jak je ostatně běžné, písemně doloženy. Dokončení vývoje k městské formě osídlení tu však proběhlo někdy před rokem 1337, ze kdy pochází první jasná zmínka o Lípě jako o městě (CIM IV, 1, č. 44). Vývoj do této fáze není z pouhých písemných pramenů rekonstruovatelný. Jisté však přitom je, že šlo o delší proces, protože již pro rok 1263 je tu naznačena přítomnost cizích kolonistů, projevujících se aktivně na lokátorských podnicích v okolí. Nějaký *Arnoldus dictus de Lipa*, uváděný mezi těmi *cives* z Kravař, kteří byli jmenováni při emfyteutické koupi pozemků v Kopistech a Bohušovicích (CDB V, č. 397) nemohl být totiž nikým jiným, než příslušníkem této aktivní a schopné vrstvy. Stejně tak je ovšem nutno považovat za prokázané, že pro tuto dobu nemůžeme ještě považovat vývoj Lípy k vrcholně středověkému městu za dokončený. K dispozici jsou sice pouze indicie nepřímé, které spočívají v poměru velikosti pozdějšího města uzavřeného v hradbách k nejvýznamnějším městům severních Čech po polovině 13. století, ale bylo by mimo logiku, aby tehdejší Lípa dvojnásobně až trojnásobně přesahovala jejich rozsah (J. Smetana, 1979, 589).

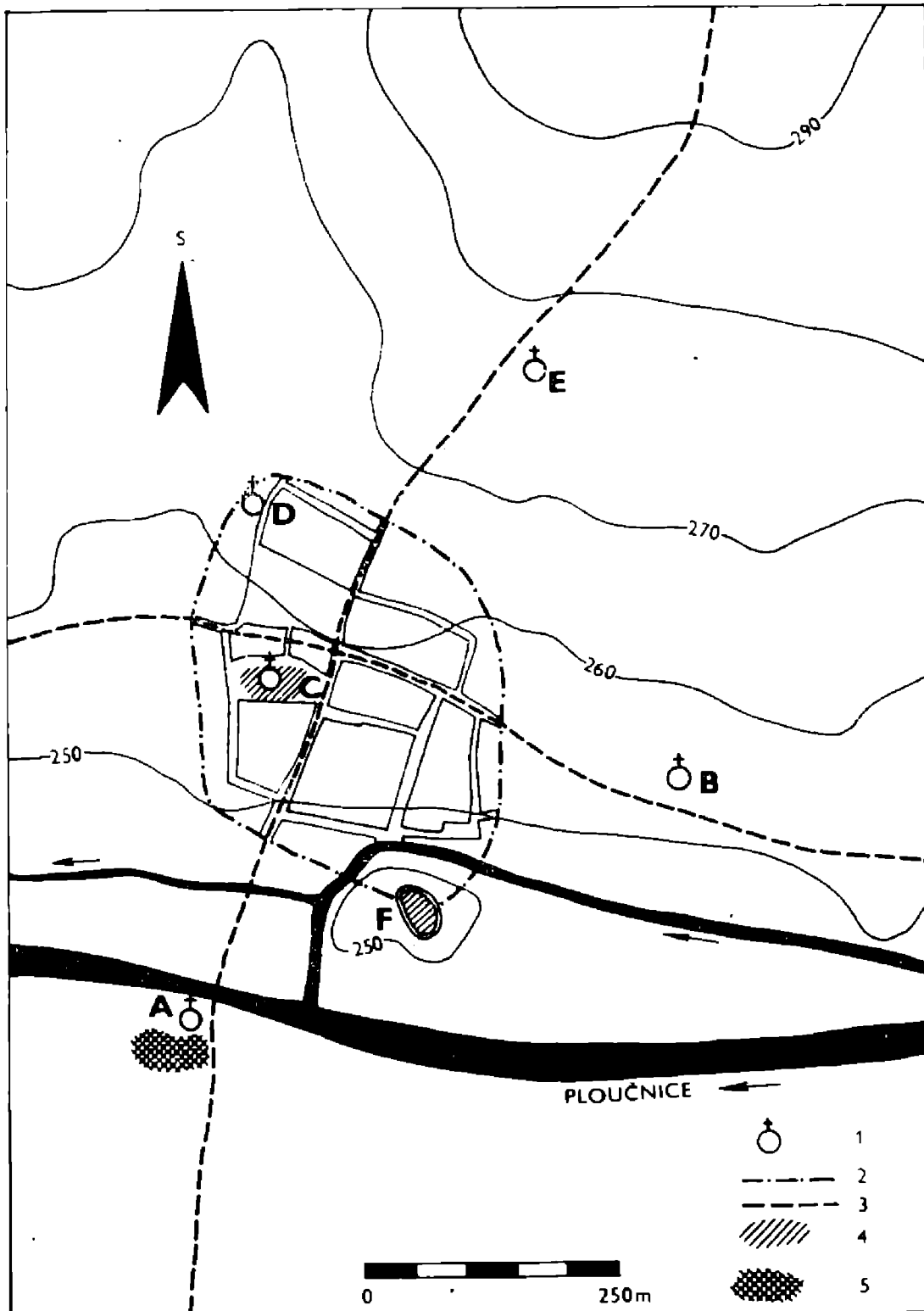
Nebude také zřejmě bez významu, že archeologie na ploše dnešního města zaznamenala předkolonizační horizont pouze ve dvou polohách. Prvou vymezil povrchový sběr ve Staré Lípě. Poloha je od městských hradeb vzdálena asi 1,5 km proti proudu Ploučnice a je situována na jejím pravém břehu. K jihu obrácený svah byl využit k osídlení i později, takže stopy předkolonizačního sídliště byly již v minulosti zcela zničeny (F. Gabriel, 1979f).

Druhou z nich je osada v České Lípě-hrnčířské čtvrti, zjištěná záchranným archeologickým výzkumem (obr. 2). Stopy předkolonizačního osídlení, nejstaršího v této poloze, se koncentrovaly v blízkosti kostela sv. Máří Magdaleny, na levém břehu Ploučnice. V období kolonizace překrylo starší osídlení rozsahem větší výrobní centrum hrnčířů, pokračující ve své produkci až do nové doby. Poloha je od okraje vrcholně středověkého města vzdálena 250 m a oddělena je od něj řekou (F. Gabriel, 1979b).

I když je nálezořá situace velice torzovitá, zdá se, že kolem poloviny 13. století stály na březích Ploučnice přinejmenším dvě osady. Jméno Lípa náleželo původně asi osadě na pravém břehu řeky a po založení města bylo doplněno adjektivem Stará. Jméno druhé osady není známo. Místní tradice umisřuje osadu předcházející městu na levý břeh Ploučnice, do míst někdejší Vísky, tedy do prostoru dnešní Dubické ulice, ústící u kostela sv. Maří Magdaleny (J. Smetana, 1979, 588). Vzdálenost mezi archeologicky zjištěným osídlením a středem Dubické ulice činí asi 200 m a není tedy vyloučeno, že původní levobřežní osídlení mohlo probíhat v této linii. Jedná-li se o předchůdce vrcholně středověkého města či nikoliv, nelze na základě dosavadního archeologického průzkumu rozhodnout. Jisté však je, že zde vzniklo výrobní centrum, archeologicky datovatelné do kolonizačního horizontu (F. Gabriel, 1979b), tedy dříve než město známé z písemných pramenů. Souvislost kolonizačních hrnčířů s kostelem sv. Maří Magdaleny, jehož vznik je kladen do 13. století,⁴ tedy do doby, kdy

v bezprostřední blízkosti existovaly hrnčířské dílny, není při dosavadním stavu archeologického výzkumu jasná. Kostel náležel k proboštství a špitálu sv. Vavřince mnichovohradištských cisterciáků, které bylo situováno rovněž v bezprostřední blízkosti a je tedy možné, že rozvoj výroby souvisel s kolonizačním podnikáním tohoto kláštera (J. Smetana, 1979, 588).

Před rokem 1277 bylo pravděpodobně na ostrově Ploučnice zbudováno

Obr. 2. Rekonstrukce půdorysu vrcholně středověké České Lípy.

1 Kostely. — 2 Obvodové hradby města. — 3 Průběh hlavních komunikací. — 4 Hypotecké osídlení. — 5 Archeologicky zjištěné osídlení předkolonizačního horizontu. — A Kostel sv. Maří Magdaleny s hrnčířskou čtvrtí. — B Kostel sv. Kříže. — C Kostel sv. Petra a Pavla. — D Kostel sv. Mikuláše. — E Kostel Nanebevzetí P. Marie. — F Hrad. — Kresliła J. Klimtová.

feudální sídlo, doložené nepřímo uvedeného roku v predikátu *Chenko de Lipa* (RBM II, 459). Postupné přebudování sídla na zámek i pozdější zásahy zničily stopy po původní formě lokality natolik, že stavebně historický průzkum sám o sobě nedovoluje určit ani jeho původní charakter ani přesnější dobu vzniku. Archeologický výzkum zde doposud proveden nebyl (obr. 2).⁵

Ve vzdálenějším okolí města lze archeologicky v předkolonizačním horizontu postihnout jedinou polohu Častolovice (F. Gabriel, 1979a). Jinak v okolí České Lípy zjišťuje předkolonizační osídlení toponomastickými metodami V. Šmilauer (1961; 1969a, 21). Náznaky nepatrné sídelní komory je však třeba přijímat velice opatrně. Je sice pravda, že ve větším měřítku mají při studiu dějin osídlení místní jména vypovídací hodnotu, v jednotlivých případech je však nutno využívat tento typ pramenů velice opatrně. Povrchové sběry ve všech čtyřech V. Šmilauerem uvedených případech (Sedlec, Okřešice, Ledce a Měcholupy) byly zatím negativní. Je ovšem fakt, že tyto osady, s výjimkou Okřešic, zanikly a s jejich přesnou lokalizací jsou potíže (E. Brehm, 1902, 209; J. V. Šimák, 1931, 130, 132, 134; F. Roubík, 1959, 95; V. Šmilauer, 1969b, 38). Pokud jde o písemné prameny je s touto situací v souladu to, že až do poloviny 13. století se v nich pro užší Českolipsko neuvádí ani jediná osada. Toto zjištění nelze přičítat zcela náhodě, neboť v těch oblastech studovaného regionu, kde se vyskytují ve větší míře archeologické nálezy a kde je možno najít více místních jmen starších typů, je i výskyt osad v písemných pramenech častější (okolí Kravař). Zajímavé je, že hustota osad je v těchto oblastech až dodnes daleko větší, nežli v okolí České Lípy. Další osady se zde objevují až ve 14. století (M. Vojtišková a kol., 1978).

Ze všeho co bylo uvedeno vyplývá, že rozsáhlejší osidlování českolipského okolí probíhalo až od druhé poloviny 13. století a k větší koncentraci osídlení tu došlo až ve století následujícím (J. Lippert, 1902, 173, 185; V. Šmilauer, 1969a, 22—24; Z. Boháč, 1973, 385—386).

5. Závěr

Příspěvek k datování městských počátků České Lípy jsme založili na hypotéze, že za nejranější etapu v procesu vzniku středověkých měst je třeba pokládat vytváření trhu. Jeho projevem byla koncentrace osídlení v okolí, jež pro existenci měst vytvářela *conditio sine qua non*. Tam, kde ještě k ní nedošlo, město živořilo (Kuřívody) nebo se realizace staršího záměru o městskou lokaci protahovala až do doby, kdy se sídelní struktura zahustila (Starý Bezděz — Doksy — Bělá). V případě České Lípy můžeme postupnou a zprvu zřejmě jenom pozvolnou koncentraci osídlení sledovat až od druhé poloviny 13. století. Tento proces nabyl na intenzitě dle všeho až ve století následujícím. Souběžně tu můžeme registrovat první projevy střediskového charakteru místa (feudální sídlo Ronovců) i rozvoj specializované řemeslné výroby na levém břehu Ploučnice. Souběh těchto okolností naznačuje, že tu postupně docházelo ke kvalitativním i kvantitativním změnám, jejichž výslednicí se stalo město vrcholně středověkého typu. S tímto poznáním je v naprostém souladu, že první jasnější doklad o něm pochází až z roku 1337. Česká Lípa, jejíž areál uzavřený v hradbách měřil asi 10 hektarů, nemohla vzniknout již kolem poloviny 13. století, neboť by rozsahem převyšovala vysoce všechna ostatní tehdejší severočeská města, v jejichž okolí byla již v té době poměrně rozsáhlá koncentrace osídlení a jejichž funkce navíc vyrůstaly ze starších kořenů.

Poznámky

- 1 Snad je možno ji klást do polohy „Knorrovo pole“, odkud pocházejí nálezy pozdně hradištní keramiky (M. Zápotocký, 1965, 290). Lokalizaci upřesňuje rukopisná zpráva J. Kerna v Okresním muzeu Litoměřice (Materialienhefte): „Dieses Feld liegt um Fusswege der, die Graber — Auschaer Strasse abschneidend, hinter dem letzten Häusern der Auschaergasse beginnt.“
- 2 Kostel vystupuje sice až v pozdních dokladech (v tereziánském katastru), ale samotné patrocínium je považováno za staré a je možno je navíc spojit s doksanským klášterem, který je prokazatelně používal (Z. Boháč, 1973, 380). Místní tradice lokalizovala tento zaniklý kostel k domu č. 126/19, kde byla jeho údajná poloha donedávna označena křížkem (J. Grunert, 1883, 324; J. Linke, 1893, 190; E. Neder, 1907, 130). Viz také Okresní muzeum Litoměřice, Sběrka pomístních jmen z roku 1921, č. inv. 14.692).
- 3 Například v nezachované listině Václava II., známé z citátu v listině Karla IV. z roku 1348 (CIM. IV, 1, č. 63; k její dataci J. V. Šimák, 1938, 754—755) je rychtářem ve Starém Bezdězu jmenován Konrád de Wreystadt.
- 4 Datování převzato z publikace E. Poche a kol. (1977, 198) s vědomím, že podrobný stavebně historický průzkum nebyl dosud proveden.
- 5 Zcela hypoteticky je možno ještě před vznikem městského půdorysu uvažovat o osídlení v okolí kostela sv. Petra a Pavla (obr. 2), jehož zasvěcení spojuje Z. Boháč (1968, 583) s kolonizací. S obdobnou situací se setkáváme v Ústí n. L. (J. Smetana, 1979, 585) a v Kravařích (viz zde 3.1). Archeologický výzkum zde však zatím nemohl být proveden.

Literatura

- Boháč Z. 1968: K otázce zasvěcení kostelů v oboru historické geografie, *Československý časopis historický* (dále ČsČH) 16, 571—584.
- Boháč Z. 1973: Patrocínia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení, *ČsČH* 21, 369—388.
- Brehm E. 1902: *Vergehen — Entstehen, Mittheilungen des Nordböhmisches Excursions-Club* (dále MNEC) 25, 209—234.
- Fiala Z. 1951: *Panovnické listiny, kancelář a zemský soud za Přemysla II., Sborník archivních prací* (dále SAP) 1, č. 1, 167—294.
- Friedrich E. 1935: *Deutsch-Gabeler Zeitung* z 18. 5. 1935.
- Hantschel F. 1911: *Heimatkunde des politischen Bezirkes B. Leipa, Č. Lípa*.
- Gabriel F. 1974: *Středověká fortifikační architektura v severních Čechách*, dipl. práce UJEP, Brno.
- Gabriel F. 1978: *Nálezová zpráva k inv. č. 29 962 — 30 104 v Krajském muzeu Teplice — archeologický odbor* (dále KMT).
- Gabriel F. 1979a: *Nejstarší osídlení hrádku Hřídolíku, Litoměřicko* 15, 53.
- Gabriel F. 1979b: *Počátky hrncířství v České Lípě, Archaeologia historica* 4, 257—265.
- Gabriel F. 1979c: *Zpráva o povrchovém sběru v KMT* (dále ZPS) k př. č. 64/79.
- Gabriel F. 1979d: *ZPS k př. č. B 63/74*.
- Gabriel F. 1979e: *ZPS k př. č. B 61/79*.
- Gabriel F. 1979f: *ZPS k př. č. B 69/79*.
- Kalista Z. 1969: *Město mezi horami, Liberec*.
- Kejř J. 1976: *Nad počátky našich měst, ČsČH* 24, 377—401.
- Kejř J. 1979: *Městské zřízení v českém státě ve 13. století, ČsČH* 27, 226—252.
- Korb E. 1909: *Name des Töllenteiches, MNEC* 32, 207.
- Kristen Z. 1961: *Pamětní záznam o založení a obvěnění kapituly litoměřické, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica* II, 69—97.
- Kučera M. 1977: *Genéza miest na Slovensku, Archaeologia historica* 3, 147—164.
- Lippert J. 1902: *Bürgerlicher Landbesitz im 14. Jahrhundert, Mittheilungen des Ve-*

reines für Geschichte der Deutschen in Böhmen (dále MVGDB) 40, 1—50, 169 až 211.

Menclová D. 1972: České hrady I., Praha.

Merhautová A. 1971: Raně středověká architektura v Čechách, Praha.

Neder E. 1907: Aus dem Prager Landesarchive, MNEC 30, 130.

Nový R. 1973: Poddanská města a městečka v předhusitských Čechách, ČsČH 21, 73—109.

Poche E. a kol. 1977: Umělecké památky Čech I., Praha.

Pražák J. 1955: Privilegium Přemysla I. pro Doksany a jeho konfirmace z r. 1276, SAP 5, č. 1, 159—203.

Profous A. 1957: Místní jména v Čechách IV., Praha.

Richter M. 1975: České středověké město ve světle archeologických výzkumů, AR 27, 245—258.

Roubík F. 1959: Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách, Praha.

Sedláček A. 1886: Verschollene Namen, MNEC 9, 105—109.

Sedláček A. 1895: Hrady, zámky a tvrze království českého X., Praha.

Sedláček A. 1923: Hrady zámky a tvrze království českého XIV., Praha.

Smetana J. 1979: K topografii areálů severočeských měst ve 13. a 14. století, ČsČH 27, 573—599.

Svoboda J. 1979: Paleolitická industrie ze Stvolínek I, okr. Česká Lípa, AR 31, 75—82.

Šimák J. V. 1921: Tři zaniklé osady u Ouštku v Litoměřicku a zemská stezka u nich, Český časopis historický 27, 171—173.

Šimák J. V. 1931: Zaniklé obce a zapomenutá jména místní v severních Čechách, Bezděz 2, 129—134.

Šimák J. V. 1938: Středověká kolonizace v zemích Českých, České dějiny I. 5, Praha.

Šmilauer V. 1961: Osídlení Čech ve světle místních jmen, Praha.

Šmilauer V. 1969a: Místní jména v okrese Česká Lípa, Zpravodaj místopisné komise (dále ZMK) 10, 20—39.

Šmilauer V. 1969b: Rostliny a místní jména, ZMK 10, 40—63.

Turek R. 1958: Slovanský pravěk Libereckého kraje, Sborník Severočeského muzea, Historia 1, 124—145.

Vojtíšková M. a kol. 1978: Osídlení Českolipského okresu ve světle archivních dokladů, Česká Lípa.

Waldhauser J. 1971: Archeologický výzkum v severních Čechách II., Liberec.

Zápotocký M. 1965: Slovanské osídlení na Litoměřicku, PA 56, 205—385.

Zápotocký M. 1973: Pozdněhradištní nálezy z Třebušína. Otázka opevněných sídel z doby rané kolonizace 11.—12. století na severním Litoměřicku, Litoměřicko 10, 5—25.

Zápotocký M. 1977: Slovanské osídlení na Děčínsku, AR 29, 521—553.

Zoubek F. J. 1864: Lipé (Česká Lípa). Příspěvky historické a topografické, Památky archeologické a místopisné 6, 1—11, 41—52.

Zycha A. 1914: Über den Ursprung der Städte in Böhmen und die Städtepolitik der Přemysliden, MVGDB 52, 2—76, 263—307, 559—605.

Žemlička J. 1978: Přemyslovská hradská centra a počátky měst v Čechách, ČsČH 26, 559—586.

Žemlička J. 1979: Ekonomika českých zemí v období přechodu od raného k vrcholnému feudalismu, Folia historica Bohemica 1, 109—129.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Siedlungshistorische Aspekte der Entstehung der Stadt Česká Lípa

Die Arbeit setzt es sich zum Ziel, die wahrscheinliche Entstehungszeit der Stadt Česká Lípa abzugrenzen. Wir gehen dabei von der Hypothese aus, daß die früheste Phase des Werdens mittelalterlicher Städte im Aufkommen eines Marktes zu erb-

licken ist. Der Markt signalisiert jene Besiedlungskonzentration der Umgebung, die für die Existenz einer Stadt die *conditio sine qua non* bedeutete.

Bei der Beglaubigung dieser Hypothese an Städten in der Nähe von Česká Lípa stellen wir drei Varianten der Stadtwerdung in Beziehung zur Besiedlung fest:

a) Städte, die sich schrittweise als natürliche Einzugszentren der sie umgebenden Besiedlung entwickelt haben, welche einen wichtigen Faktor ihrer Entstehung vorstellte. Ein markantes Beispiel bietet die Stadt Kravaře.

b) Neu erbaute Städte ohne dichtere Besiedlung der Umgebung, die erst allmählich zum Tragen kam (z.B. die Städte am Fuß des Bergs Bezděz).

c) Neu erbaute Städte auf offenkundig unbesiedeltem Gebiet. In diesem Fall schritt die Stadt jedoch in ihrer urbanistischen Entwicklung kaum weiter und nicht einmal ihre ökonomische Prosperität war zufriedenstellend, wovon u.a. auch die nachträgliche schütterere Besiedlung der Umgebung spricht. Ein Beispiel dieser Entwicklung bietet Kuřívody.

Die in der Einleitung vorgelegte Hypothese können wir akzeptieren, man muß sie aber um die Möglichkeit erweitern, daß die Stadt gleichzeitig mit der sich formenden Siedlungsstruktur gewachsen ist. Auch in diesem Fall gestattet das Studium der umgebenden Besiedlung zumindest die Untergrenze festzulegen, vor der es keine ökonomischen Grundlagen für die Entstehung und Entwicklung einer Stadt gegeben hat.

Im Fall von Česká Lípa läßt sich die allmähliche und anfangs offenbar nur langsam verlaufende Siedlungskonzentration erst von der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts an verfolgen. Dieser Prozeß gewann erst im folgenden Jahrhundert an Intensität. Zugleich können wir die ersten Äußerungen dieser Agglomeration als Zentrum registrieren (der Feudalsitz der Ronovicem), ebenso wie die Entfaltung einer spezialisierten handwerklichen Produktion am linken Ufer der Ploučnice. Das Zusammentreffen dieser Umstände deutet an, daß es hier schrittweise, zu qualitativen und quantitativen Änderungen gekommen ist, aus denen eine Stadt des hochmittelalterlichen Typs hervorging. Mit dieser Erkenntnis stimmt die Tatsache durchaus überein, daß der erste klare Beleg erst aus dem Jahr 1337 stammt. Česká Lípa mit einem Areal innerhalb der Stadtmauer von rund 10 ha, konnte nicht schon um die Mitte des 13. Jahrhunderts als Stadt entstanden sein, denn es hätte sämtliche damals existierenden nordböhmischen Städte an Umfang weitaus übertroffen, in deren Umgebung schon damals eine relativ umfangreiche Besiedlungskonzentration vorhanden war und deren Funktionen überdies aus älteren Wurzeln gewachsen waren.

Texte zu den Abbildungen

Abb. 1. Historische Besiedlung des Bezirks Česká Lípa bis zum Jahr 1300.

1 Siedlungen die in Schriftquellen bis zum Jahr 1300 angeführt werden. — 2 Siedlungen, die in Schriftquellen bis zum Jahr 1250 angeführt werden. — 3 Siedlungen, die in Schriftquellen bis zum Jahr 1200 angeführt werden. — 4 Archäologische Fundorte mit Keramik des Vorkolonisationshorizontes — 5 Patrocinia vorwiegend in den Jahren 1150—1300. — 6 Patrocinia vorwiegend bis zum Jahr 1150. — Zeichnungen von J. Klimtová.

Abb. 2. Rekonstruktion des Grundrisses der hochmittelalterlichen Stadt Česká Lípa.

1 Kirchen. — 2 Umfangwälle der Stadt. — 3 Verlauf der Hauptkommunikationen. — 4 Hypothetische Besiedlung. — 5 Archäologische ermittelte Besiedlung des Vorkolonisationshorizontes. — A Maria-Magdalena-Kirche mit dem Töpferviertel. — B Kirche zum hl. Kreuz. — C St.-Peter-und Paul-Kirche. — D St.-Nikolaus-Kirche. — E Mariae-Himmelfahrt-Kirche. — F. Burg. — Zeichnungen von J. Klimtová.